

«Som faar uden hyrde». Norsk Finnemisjon i et sørsamisk område primo 1900-tallet.

Jostein Lorås

Jostein Lorås har doktorgrad i historie og er professor i samfunnsfag ved Nord Universitetet, PHS Enhet for lærerutdanning og kulturfag. Han forsker og underviser hovedsakelig i miljøhistorie, med vekt på tverrfaglige perspektiver knyttet til menneskeskapte påvirkninger av økosystemer. E-post: jostein.loras@nord.no

48

Abstract

This article discusses the Finnemission's, "Lapp mission," operations in the South Sami area between Majavatn and Bindal in Nordland county. In the 1800s, this area was still without significant agrarian settlements and the Sami maintained traditional reindeer herding as their main livelihood. In early 1900, the Finnemission established a boarding school, arranged outdoor meetings, built a missionary house, gathered census data about the Sami, held Christian gatherings and removed Sami artifacts from the area. A Sami drum of great symbolic importance to the mission was reluctantly delivered to the Norwegian Ethnographic Museum's assistant, Paul Egede Nissen. The Finnemission's presence led to an extensive pressure on the southern Sami culture in this area to assimilate to the dominant Norwegian culture (Norwegianisation). This was, however, not always an intended effect of the mission's work.

«The evil that is in the world almost always comes of ignorance, and good intentions may do as much harm as malevolence if they lack understanding» (Albert Camus, *The Plague*)

Innledning

Området mellom Nordland og Nord-Trøndelag, i øst avgrenset mot Børgefjell og i vest mot fjordene i Brønnøy, var lenge uten agrar bosetting i innlandsdalene. Fram til begynnelsen av 1800-tallet var området alt vesentlig brukt av nomadiserende samer og utgjorde en strekning på nærmere 10 mil i sør-nord retning.¹ Her hadde den samiske befolkningen hovedsakelig levd av jakt og fiske i kombinasjon med reindrift i svært lang tid, med traktene rundt Majavatn – Bindal som et viktig kjerneområde.

Artikkelen presenterer en case-studie av historiske prosesser for et avgrenset geografisk område, i ett av de samiske områdene der Norsk Finnemisjon drev arbeid. Misjonens virksomhet har vært gjenstand for omfattende forskning på alle kontinenter, men svært få vitenskapelige studier er gjort om Norsk Finnemisjons virke, som i 1966 skiftet navn til Norges Samemisjon. Artikkelen retter derfor fokus mot forhold som historisk forklarer hvorfor misjonen oppsøkte den sørsamiske minoriteten i et avgrenset område som Majavatn-Bindal først på 1900-tallet. Misjonens holdninger og strategier, praktiske tiltak og etniske konsekvenser av virksomheten settes under lupen. Hvilke historiske holddepunkter forklarer at misjonen etablerte seg i området? Og hvorfor nettopp på dette tidspunktet? Selv om artikkelen presenterer en case, trekkes også enkelte sammenligninger til misjonens rolle i andre urfolksområder.

Forskningsstatus og kildesituasjon

Den samiske virksomheten i området mellom Majavatn og Bindal er tidligere lite omskrevet og særlig er Finnemisjonens nærvær i stor grad fraværende. I regionale utgivelser er den utelukkende omtalt i bygdebøker og årbøker i generelle og deskriptive termer.² Historikeren Regnor Jernsletten omtaler svært kort Finnemisjonens etablering ved Majavatn,³ mens mer utførlig informasjon er presentert i en større publikasjon om samisk organisasjon.⁴ Imidlertid gir heller ikke denne utgivelsen utfyllende opplysninger om misjonens virke i området Majavatn-Bindal.

Opplysninger om tidligere samisk bruk av området Majavatn-Bindal er fragmentert som følge av svakheter i kildene, men de dokumenterer tilstedeværelse fra primo 1600-tallet.⁵ Reindriftas flyttveger på 1900-tallet er relativt detaljert beskrevet, blant annet ved intervjuer.⁶ De viser at flyttingen med ulike forgreininger gikk i øst-vest retning med boplasser på adskillige steder undervegs. Etter alt å dømme er dette flyttveger som har vært brukt over svært lang tid.

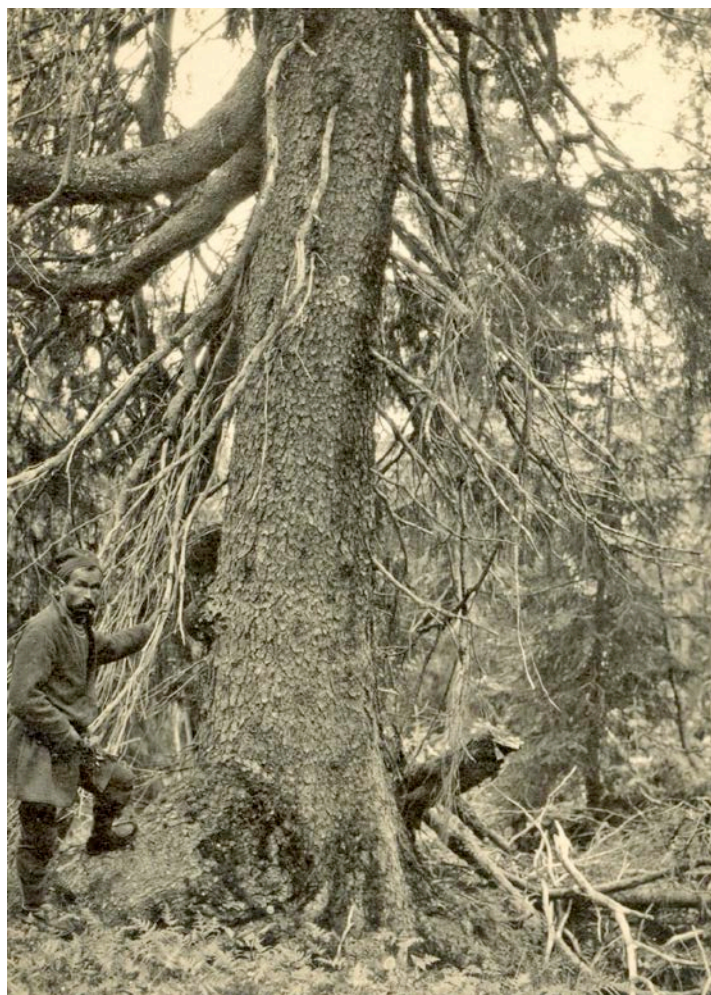
Et viktig inntak til å forstå Finnemisjonens tenkning og strategier er foreningens egen framstilling. I 1920 ble *Norsk Finnemission's historie* skrevet av sekretær A. Forfang, og holdninger, begrunnelser, synspunkter, prioriteringer og praktiske tiltak kommer klart til uttrykk. Boka er satt sammen av ulike bidragsyttere med evangelisk bakgrunn, som biskoper, prester, misjonærer, predikanter og emissærer, som alle virket i de områdene Finnemisjonen etablerte seg. De stod følgelig nært begivenhetene og var misjonens viktigste pådrivere. Utgivelsen kan følgelig betraktes som en svært viktig kilde, men må underlegges særlig kritisk vurdering, siden drivkraften i deres virke utvilsomt var selve misjonsbefalingen.⁷

Befalingen har vært ledende for all kristen misjonsvirksomhet uavhengig av tid og sted og har vært den fundamentale drivkraften i om lag to tusen år. Boka er med andre ord misjonens talerør vis a vis myndigheter og private bidragsytere, og innholdets tilblivelse må forstås på denne bakgrunn. Senere fulgte jubileumboken *Finnemisjonen 75 år* forfattet av selskapets sekretær Adolf Steen (1963), som særlig vektlegger organisasjonsspørsmål.

I 1997 kom professor dr.theol. Peder Borgens publikasjon *Samenes første landsmøte*, som hovedsakelig omfatter det viktige organisasjonsmøtet i 1917 i Trondheim. Men framstillingen kan ikke sies å uttrykke nødvendigvis kritisk distanse til misjonens fremste mål. Dessuten kan det innvendes at kildebruken er tendensiøs og selektiv. Blant annet er B. A. Deviks hovedfagsoppgave (1977) *Sameskolen i Havika* (bok 1980), som eneste vitenskapelige verk om Finnemisjonens virke blant sørsamene, ikke referert. Generelt er misjonens virksomhet i området Majavatn-Bindal lite omtalt på detaljnivå i Borgens utgivelse. I tillegg fins svært få beretninger i nevnte utgivelse skrevet av samer, som var vitne til Finnemisjonens virksomhet eller som selv ble innfanget av den. Riktig nok gjengis enkelte leserbrev og utdrag av korrespondanser i utgivelsen, men gjengivelsene er neppe representative for variasjonen av holdninger. Fra samer i området Majavatn-Bindal er dessuten få synspunkt referert. Som eneste ikke-samiske avis gjengis innhold i den nasjonalistiske avisa *Dagsposten*, hvor ledere og journalistenes meninger refereres direkte og ufortolket.

Kildegrunnlaget har derfor en systematisk slagside, hvor evangelistene skriver historien, mens de som skal frelses levner få skriftlige kilder. Historikere får kort og godt ikke tilgang til de «uopplystes» erfaringer med misjonen.⁸ Dette er et hovedproblem i alle misjonshistoriske analyser og rammer særlig skriftløse samfunn. I mange land har en kunnet motvirke det ensidige kildegrunnlaget ved å foreta intervjuer av personer som opplevde misjonens virksomheter i urfolksområder.⁹ Da fremkommer også kritikk av misjonens nærvær, både av den evangeliserende og den siviliserende rollen misjonen inntok. Men på grunn av cirka hundre års tidsspenn mellom hendelser og nåtid er ikke intervjuer gjennomførbart for sørsamisk område. Imidlertid er det all grunn til å tro at avvisende holdninger til misjonen også fantes i området Majavatn-Bindal.

Mangelen på selvrefleksjon og kritisk distanse gjør misjonens egenproduserte litteratur mer eller mindre ubrukbar som basis for kritisk analytisk tilnærming. Framstillingene glorifiserer egen innsats og harmoniserer forholdet til samene, uten å reise selvransakende spørsmål om egen virksomhet. Det er overveiende en grunnleggende optimistisk tone i publikasjonene. Gjengivelsene av glade vitnesbyrd kan oppfattes som bevisførsel for Finnemisjonens egne suksesser. Ofte er uttalelser og framstillinger basert på

En urskogskjempe. Slike trær hadde mytologisk betydning i den før-kristne samiske kulturen. Utlåner: PA-69 Norges Samemisjon, statsarkivet, Tromsø.

nedlatende og krenkende synsmåter, slik en finner eksempler fra misjonens møter med andre urfolk.¹⁰ Likevel ligger kildenes styrke nettopp i det ensidige narrative om egen fortrefelighet og selvoppofrelse, som gir et tydelig og utilsørt bilde av misjonens mål og hensikter. I lys av Finnemisjonens beskrivelser av de «uvitende» kan misjonens stadige fokus på egen godhet og selvoppofrelse betraktes som propaganda.¹¹ Siden kildetilfanget i stor grad er skjevt og mangler balanse, vil artikkelen konsentrere analysen om de mål og strategier Finnemisjonen satte seg og hvordan utformingen manifesterer seg i det sørsamiske området Majavatn-Bindal.

Deler av Finnemisjonens arkivmateriale, referert direkte eller indirekte, er enkelte ganger utnyttet for å komme bak misjonens egne jubileumsskrifter. Det er enda viktigere å bryte de historiske prosessene ned på detaljnivå når kildene er sterkt ideologisk preget og hendelsene ensidige og selektivt framstilt. Enkeltmenneskers tenkemåter og strategiske valg kommer bedre til syne i private korrespondanser og notater enn i redigerte, offentlige publikasjoner, hvor bestemte bilder og inntrykk er mer formet av omgivelsenes forventninger.

Norsk Finnemisjon

Tidligere var mange framstøt gjort for å omvende samer og mest kjent er Thomas von Westen, som virket i en periode i første halvdel av 1700-tallet. Virksomheten ble svekket etter hans bortgang i 1727 og misjonens aktiviteter lå nede i lang tid.¹² Norsk Finnemisjon ble stiftet i 1888 og arbeidet i rammen av den evangeliske-lutherske (stats)kirke. Kort tid etter etablerte misjonen sin virksomhet i Finnmark og reiste kirkebygg, skoler og pleiehjem. Tiltakene var motivert av evangelisering og sosialt hjelpearbeid, men også ut fra tanken om å kultivere og sivilisere samene.¹³

Biskopen i Hålogaland, J.N. Skaar, påpekte i 1880-årene at Bibelen ikke fantes på samisk, det var lang veg til nærmeste kirke og samene forstod som regel ikke en preken på grunn av språkvanskene. Derfor sendt Skaar ut et opprop til det norske kristenfolket om nødvendigheten av å stifte en misjonsforening. I oppfordringen påpekes samenes åndelige nød og en bekymring for «at de synker ned i hedensk vankundighet og hedensk liv».¹⁴ Dette var den viktigste grunnen til stiftelsen. For å kunne få del i den rette tro måtte samene oppsøkes i de avsidesliggende fjorder og evangeliet overbringes på samisk. Alt taler for at målgruppen i biskopens opprop i hovedsak var den sjøsamiske folkegruppen. I tillegg var en viktig årsak til stiftelsen å motvirke utbredelsen av Læstadius' lære samt generelt å kontrollere lekmannsbevegelsene.¹⁵

Året etter etableringen var det kommet inn tilstrekkelig med frivillige midler, slik at Finnemisjonen kunne begynne arbeidet. Donasjoner kom fra bl.a. professor J. A. Friis, skipsreder Svend Foyn og «Studenternes Missionsforening».¹⁶ Noen tiår etter kunne misjonen feire at den hadde vide forgreininger, og at arbeidet for samisk åndelig, kulturell og sanitær framgang var i godt gjenge.¹⁷ Arbeidet hadde dessuten spredt seg til sørsamiske områder og en internatskole i Havika i Nord-Trøndelag ble etablert i 1910, hvor også flere barn fra området Majavatn-Bindal gikk. Noen få år etter fulgte byggingen av et misjonshus på Majavatn. Tidspunktet kan følgelig betraktes som Finnemisjonens etableringsperiode på Søndre Helgeland og i nordre deler av Nord-Trøndelag.¹⁸ Men allerede fra 1906 hadde emissær Paul Pedersen fra Trondhjem Indremisjonskrets virket blant samer på Helgeland og i Trøndelag.¹⁹ Senere ble Pedersen del av Finnemisjonen og en aktiv pådriver for misjonens etablering ved Majavatn.

I 1910 ble Norsk Finnemisjon splittet da Det norsk lutherske Finnemisjonsforbund ble dannet. En viktig grunn var fornorskningen, som lederen av den nye organisasjonen, den radikale sosialisten Jens Otterbech,²⁰ var sterkt imot. Finnemisjonen var utydelig på dette punktet og var lite opptatt av språkdebatten i årsberetninger og medlemsblad.²¹ Det kan tolkes som at styret utviste aksepterende holdninger til statens vedtatte fornorskingspolitikk. Dessuten var Finnemisjonen omtalt som udemokratisk organisert fram til 1913, da styret ble presset til å vedta nye grunnregler. Tidligere økonomiske støttespillere hadde begynt å gi sine bidrag til Det norsk lutherske Finnemisjonsforbund.²² Fram til da hadde Finnemisjonen vært selvsupplerende og utpekte sine etterfølgere gjennom et eneveldig styre. Alt tyder på at organisasjonen fram til 1913 ble ledet av menn med autoritære trekk, som hegnet om egne interesser og målsettinger i et tilknyttet og tradisjonsbundet organisasjonsstyre. Det bestod av tre lærde menn, hvorav to medlemmer hadde sittet hele perioden fra 1888, mens det tredje setet hadde vært besatt av Hålogalands til enhver tid sittende biskop.²³

Det er innlysende at Finnemisjonen hadde en bestemt strategi i sin forkynnelse, og viktigst var det at Guds ord skulle formidles på samenes eget språk. Det var avgjørende for misjonstanken at mottakerne av forkynnelsen forstod budskapet helt og holdent, samtidig som det demmet opp for en hardhendt fornorskning. Stifterne av Finnemisjonen mente at samene hadde en viss rett til å få religionsundervisningen på sitt eget språk, iallfall i de områder som fremdeles ikke var vesentlig fornorsket.²⁴ Oversettelser av bibler, testamenter og salmebøker ble dermed et sentralt virkemiddel. I dette var utgivelsen av en samisk lommebibel særlig viktig. Alt tyder på at Finnemisjonens innvendinger mot fornorskning var begrenset til de forhold som gjaldt språkrelatert forkynnelse av kristendom. Kildene gir ingen antydninger om at fornorskning som konsekvens av nyrydning og kolonialisering, eller ordninger med internatskoler, ble imøtegått av misjonen. For at flest mulig samer skulle forstå evangeliet, måtte forkynnelsen uomgjengelig skje på samisk, noe som utvilsomt var en viktig del av misjonens egeninteresse. Finnemisjonens engasjement for å motarbeide fornorskingspolitikken på prinsipielt grunnlag eksisterte derfor ikke. Den fulgte Luthers to-regimentslære, som innebar at staten skulle kontrollere den overordnede politikken i nordområdene.²⁵

Området Majavatn-Bindal og misjonen

I siste del av 1800-tallet var misjonsbevegelsen voksende over store deler av verden, som følge av kolonialisme og imperialism. Den vestlige verden fortsatte annekteringen av landområder på andre kontinenter, og nye områder ble stadig åpnet for økonomisk utnyttning og misjonering. Urfolks mistet tilgang på store arealer og ressurser og deres sosiale og kulturelle grunnlag ble ødelagt. Over store deler av kloden var resultatet assimilasjon og internalisering av vestlige verdier. Derfor er det umulig å skille misjonsbevegelsen fra både kolonialisme og modernisering.²⁶

I Norge ble den såkalte «fornorskninginstruksen» vedtatt i 1880, som forbød samisk som språk i undervisning og skole. Det dannet opptakten til en fornorskning av samer og kvener som politisk strategi i regi av staten. I 1913, med endringer i 1916 og 1919, ble «Grundregler for Norsk Finnemission» vedtatt.²⁷ Paragraf I fastslo at Norsk finnemisjons formål var å utføre indremisjonsarbeid på bibelsk og evangelisk-luthersk grunn blant alle «innen Norges grenser boende finner». Til dette arbeidet skulle en forkynne Guds ord gjennom dertil skikkede menn, utbre Bibelen og kristelige oppbyggelsesskrifter og ved kristelige «kjærlighetsgjæringer».

Blant sør-samer var oversettelser likevel ikke nødvendig i samme grad, siden fornorskningen hadde pågått lengre enn i nordsamiske områdene. I begynnelsen av 1900-tallet kunne sørsamene derfor atskillig mer norsk enn samer lenger nord og forkynnelsen kunne skje uten store språkvansker. Følgelig kunne ikke det språklige motivet være en like viktig begrunnelse for å etablere seg i området Majavatn-Bindal. Finnemisjonen må hatt andre beveggrunner for å etablere seg i det sør-samiske området.

Misjonens etablering var som nevnt ikke begrunnet med behovet for å utbre det kristne budskapet på samisk. Derimot var sentrale skikkelser i Finnemisjonen bekymret over at sørsamene i Øvre Vefsn og nordre Namdalen befant seg for langt unna nærmeste kirke. Flere bodde inntil seks mil unna, og de fikk heller omtrent aldri besøk av emissærer. «*Man kunde derfor godt si at folk på disse steder var som faar uten hyrde*», skriver diakon Bertrand Nilsen i sine notater.²⁸ Det kan bety at Finnemisjonens representanter oppfattet at de ikke hadde nødvendig kontroll med samene i dette området. For Finnemisjonen var det derfor avgjørende å ha eksakte kvantitative data på samisk tilstedeværelse i regionen, og emissær Paul Pedersen tok på seg arbeidet med å føre befolkningsstatistikk over samene.

I 1913 viser Pedersens talloppgaver 557 samer i hele det sørsamiske området. 122 av disse befant seg i Vefsn (inkl. Grane), Hattfjelldal og Velfjord. En god del av disse må derfor ha holdt til i området Majavatn-Bindal. De etnisk blandete var ikke medregnet, men de må ha vært mange. Siden de var blandete, ble det antagelig oppfattet som en indikasjon på at de allerede var godt kjent med Guds ord og dermed uinteressante for misjonen. Av de 557 var 300 klassifisert som nomader.²⁹ Den offisielle statistikken i 1910 viser derimot kun 378 samer i det samme geografiske området. Forklaringen til de ulike talloppgavene kan være at emissæren klarte å overbevise samer om at de måtte tilkjenne sin rette etnisitet.³⁰ Men det kan også bety at Pedersen har overdrevet tallene, fordi dette tjente argumentene om gaver og oppmerksomhet fra det offentlige, i likhet med opplysninger i misjonsberetninger fra andre deler av verden.³¹ Jo flere samer i regnskapet, jo mer penger strømmet det sannsynligvis inn fra frivillige.

Emissær Paul Pedersen skaffet seg greie på navn og alder og visste også hvor den enkelte same var å finne.³² Dette var grunnleggende for å kunne forkynne evangeliet og for effektivt å samle samene til misjonsstevner og møter.³³ Stevner i regi av Finnemisjonen ved Majavatn og andre steder ble også til verdslige saksforhold under lappfogd Kristian Nissens ledelse, som også var teolog og prest.³⁴ I tillegg var misjonsstevnene viktige for kristenlivet og nasjonalfølelsen.³⁵ Utvikling av nasjonalfølelse var nettopp et anliggende som ofte var vanskelig å påvise hos samene, og som følgelig var viktig å korrigere for gjennom fornorskning.

Antagelig oppfattet Finnemisjonen at nærmeste kirke, Vassås i Bindal, som lå omtrent seks mil unna Majavatn, var for lite besøkt. Dette kirkestedet hadde vært samenes nærmeste siden von Westens tid, dvs. i om lag 200 år. Gamle opptegnelser opplyser at «til Vadsaas Kirke er det Finnene fra Bindalsfieldene om Sommeren samler seg in medio julii».³⁶ Sannsynligvis var Finnemisjonen misfornøyd med at denne kirka etter så lang tids fornorskning fremdeles var den nærmeste for samene i området Majavatn-Bindal. Mangelen på nye kirkebygg i tidsrommet dokumenterte at utviklingen hadde stått stille, og at omvendelsen blant samene hadde gått for sakte. Kirkene kunne betraktes som baseinstitusjoner for Finnemisjonens representanter, som skulle overtale samene til å lytte til evangeliet. Derfor gjaldt det å bygge nye kirker og etablere misjon der samene befant seg, og derfor ble et misjonshus reist ved Majavatn i 1915 og innviet som kapell i 1924.³⁷

Synet på samene

Tidsrommet 1880-1920 var de vitenskapelige ekspedisjonenes storhetstid. Nye områder ble stadig «oppdaget», også i nordlige strøk, eksempelvis på Grønland og i Sibir.³⁸ Studier og beskrivelser av andre folkeslag førte til etnografiske publikasjoner, ofte som del av en reiseskildring.³⁹ I den samme tidsperioden ble Finnemisjonen etablert i Nord-Norge, og det er derfor ikke utenkelig at misjonærer ble inspirert til å pløye nytt land med bakgrunn i nasjonale initierte forskningsreiser. På et av stevnene ved Majavatn planla Finnemisjonens diakon Bertrand Nilsen sammen med den finske språkforskeren Eliel Lagercrantz en tur til Sibir til nye urfolksgrupper, som skulle gjøres til gjenstand for forskning og misjonering. Men på grunn av situasjonen i Sovjetunionen ble planene lagt bort.⁴⁰ Selv om ekspedisjonen ikke ble realisert, viser planene likevel en direkte kobling mellom misjon og vitenskap. I hvilken grad slike former for samarbeid var utbredt, er umulig å fastslå, men spørsmålet står der.

I 1880-årene ble hodeskaller målt og bevis utarbeidet for at samene uomgjengelig kom til å dø ut som eget folk. De stod på et lavere utviklingstrinn og kunne ikke reddes. Dette skyldtes biologiske forutsetninger, forholdet var arvelig, og kunne påvises med den fysiske antropologiens metoder.⁴¹ Datidens vitenskapelige begrepsbruk og karakteristikk kom følgelig til å beskrive samene som primitive og annenrangs. Misjonen adopterte dette synet og kunne beskrive samer som dovre, urenslige, uten skamfølelse, emosjonelle, svake og ubehjelpelige.⁴² I Bertrand Nilsens utgivelse *Småtrekk fra samenes liv* (1927), som for øvrig består av bidrag fra flere forfattere med ulik faglig bakgrunn, ble samene stedvis adskillig mer nedlatende beskrevet.⁴³ Alt tyder på at det er sosialdarwinismens begrepsapparat som reflekteres i uttrykksmåtene. Den norske forståelsen og verdsettingen ble uavkortet brukt i karakteristikkene. Imidlertid skriver en av forfatterne, at det er grådige norske skatteoppkrevere og handelskompanier som gjennom lang tid har skapt elendigheten blant samene.⁴⁴ Det viser at enkelte i Finnemisjonen hadde ønske om å trenge bak observerbare inntrykk og trekke inn årsaksforhold.

Misjonens bestrebelse med å erobre samene viser at de ikke ble oppfattet som fullverdige individer og folk, men som svake som måtte hjelpes for å finne den rette tro. Dette var et etnisk bilde som samene selv overtok, hvor uttrykkene «den ringeste stamme» og «Norges ringeste folk» ble anvendt i sørsamiske vitnesbyrd.⁴⁵ Slike talemåter understreket tydelig at kristne samer gjerne betraktet seg som fattige og uopplyste. Vesterfjell, som var fra Bindal, samstemte med forkynnernes budskap og representerer et slående eksempel på overtakelse av et negativt etnisk selvbilde. Dette kvalifiserte Vesterfjell til senere å bli Finnemisjonens utsending blant sitt eget folk. Vitnesbyrdet var fullt ut i tråd med misjonens forestillinger om underkastelse og aksept, og trolig er dette bakgrunnen for at det også er gjengitt helhetlig av misjonens sekretær i jubileumsboken. Slike kilder kan ikke sies å være representative for samenes holdninger til misjonen, selv om de kan være troverdige per se. Den viser likevel at enkelte samer kunne opparbeide seg positiv oppmerksomhet og tillit, så sant de var dyktige forkynnere og fulgte misjonens evangeliske målsetting. Idet hele tatt framhever Finnemisjonens publikasjoner stor samisk takknemlighet for at misjonen lar dem få høre Guds ord.⁴⁶

I Finnemisjonens egne utgivelser er selvoppofrelsen blant misjonens utsendte, og en generell selvforherligelse av misjonens virksomhet, karakteristiske trekk. Menn led, trosset vær og vind, levde spartansk, ble syke etc. i strevet med å utbre Guds ord, i et misjonsarbeid som gir inntrykk av å være fullstendig uunnværlig. Beskrivelser av den unge og «selvforglemmende» emissæren Paul Pedersen, som opererte i sørsamisk område, representerer en slik skikkelse.⁴⁷ Beskrivelsene er tydelige paralleller til vitenskapelige reiseskildringer av møter med urfolk,

hvor forskeren framhever sine egne opplevelser, prøvelser, forventninger og skuffelser.⁴⁸ Alt tyder på at Finnemisjonen i stor grad hadde den fremadstormende vitenskapens pågangsmot og erobringstrang som en viktig referanse til sitt arbeid. De manglet uansett all evne til selvkritikk, var retorisk tilslørende og ideologisk påtrengende. Aldri nevnes at evangeliet noen gang ble avvist i området Majavatn-Bindal og aldri nevnes at noen var skeptisk eller generelt mistenksomme til inntrengere. Lidelser og smerte som offeret eventuelt ble utsatt for, blir ikke tematisert i Finnemisjonens egne kilder.

Dette står i rak motsetning til det den finske språkforskeren Eliel Lagercrantz erfarte, da han gjorde studier i traktene rundt Majavatn sommeren 1921. Han møtte betydelig grad av skepsis i det samiske miljøet. I utgangspunktet ble Lagercrantz sett på som en fremmed som trengte seg inn i deres verden. Han ble betraktet som en representant for storsamfunnet som de ikke uten videre kunne stole på. Bak dette lå flere generasjoners negative erfaringer med utenforstående som ønsket innsyn i det samiske leveviset, enten for å begrense rettighetene, planlegge inngrep eller for å få kulturell innflytelse. Riksvegen (E-6) hadde nylig blitt anlagt tvers gjennom sørsamenes flyttveger og beiteland, og Nordlandsbanens anlegg var under prosjektering. I tillegg hadde skogen vært hardt hogd av et engelsk kompani i perioden 1866-1886, med bygging av en rekke skogsstuer for innvandrende arbeidere til området, og en god del nybyggere hadde slått seg ned og blitt tildelt rettigheter til land og vann. Presset på naturressursene var formidabelt med store negative økologiske konsekvenser. På slutten av 1800-tallet ble også de samiske stedsnavnene i landskapet konsekvent erstattet med norske navn på regionale kart. Derfor var det tradisjonsrike samiske området satt under stort press med dyptgående økonomiske og sosiale endringer over kort tid.

Eliel Lagercrantz deltok på misjonsstevnet på Majavatn i 1921. Her skulle samene også fotograferes. Men mange var uvillige, og Lagercrantz måtte overtale dem til å stille opp. Bilder fra misjonsstevnene viser imidlertid at mange av de eldste samene ikke ble avbildet. Det kan skyldes at de ikke var tilstede eller lot være å bli fotografert. Derimot viser et bilde fra et samisk organisasjonsmøte ved Kjerringvatnet, vel ei mil nord for Majavatn, en hel del av de eldre samene, hvor en av samene selv opplyses å være fotograf.⁴⁹ Tilstede på møtet var utelukkende et samisk miljø, med mål om å styrke sine interesser og rettigheter, og dermed var forutsetningene annerledes. På misjonsstevnet trodde nok mange fremdeles at språkforskeren hadde andre motiver for å oppsøke og intervju de samiske miljøene, og at han hadde et slags hemmelig samarbeid med nordmenn. I en periode med omfattende og planmessig fornorskning i regi av myndighetene viser dette en forståelig mistenksomhet overfor personer som kom utenfra. Generasjoners erfaringer tilsa at fremmede ikke innvarslet noe godt for de samiske miljøene. Organiserte møter initiert av andre, med representanter fra samfunnets autoriteter til stede, ble uten videre ikke oppfattet som et gode, spesielt blant de eldre samene. De hadde levd i ei tid med sterke brytninger, og som på ingen måte var over, og opplevde sterkt de kulturelle konfliktene ut fra mange negative erfaringer. Derfor er det grunn til å tone ned den formidable oppslutningen om stevnene ved Majavatn, som Finnemisjonen selv gir inntrykk av.

I likhet med den globale misjonsbevegelsen representerte Finnemisjonen altså en sivilisatorisk kraft, med omfattende modernisering som konsekvens. Det opplyses da at stadig materielle forbedringer kom i kjølvatnet av misjonens arbeid.⁵⁰ Eksempelvis sluttet samene i en fjord i Finnmark å bo i gammer med husdyr i den ene enden, noe som både samer og nordmenn hadde gjort i mange hundre år, og likevel overlevd. Emissærene ved Majavatn reagerte også negativt på at samer holdt til i ei torvkåte, mens et fjøs ble satt opp til kyrne. Samene mente de bodde bra, men misjonærene syntes det var skammelig at husdyr skulle ha mer trivsel enn folket selv.⁵¹ De brukte en nasjonal og moderne standard som grunnlag for

å vurdere den samiske måten å innrette seg på, og forstod ikke hvor praktisk og komfortabelt det kunne være å bo i ei kåte. Slike mindre episoder var del av en langsiktig fornorskning, som fulgte i kjølvatnet av Finnemisjonens nærvær.

En reindriftsfamilie og den nybygde kåta ved Majavatn i 1916. Utlåner: PA-69 Norges Samemisjon, statsarkivet, Tromsø.

Det nevnes sjelden eller aldri i Finnemisjonens egne utgivelser, at samene overmannes kulturelt som følge av misjonens innflytelse, med assimilering og etnisk utslettelse som langsiktig virkning, slik statens politiske vurderinger var formulert. Misjonens internatskole i Havika fremstilles derfor som et absolutt gode,⁵² uten refleksjon over verken kortsiktige eller langsiktige kulturelle konsekvenser. Inntrykket er at behovet for å utbre forkynnelse og kristendom overdøvede alle former for selvkritikk. Imidlertid innvendes det fra faglig hold, at skolen i Havika var ledd i et arbeid som i lengden ville ha fornorskning eller assimilering som resultat.⁵³ Blant annet opplyser Harry Kappfjell (f. 1935), som var elev ved skolen like etter andre verdenskrig, at det var en fast del av aftenbønnen å takke Gud for at de ikke hadde hørt eller snakket samisk i løpet av dagen.⁵⁴ Dette forbudet bekreftes av Ole Westfjell (f. 1922), som var avangselev ved Havika i 1937. Han beretter at en måtte lure seg vekk for å snakke morsmålet, og at straffemetodene var harde hvis en ble knepet.⁵⁵ Blant annet måtte guttebarn gå i skjørt, noe som førte til stigmatisering og latterliggjøring fra de andre barna. Som straff for å ha snakket samisk ble det også servert dårlig mat i flere dager. Beretningene setter misjonens metoder i et lite nestekjærlig lys og bekrefter langt på veg en hårdnakket fornorskning.

Det kan tilføyes at forskningsinnsyn i arkivmaterialet for sameskolen i Havika ble nektet, da skolen ble nedlagt og arkivet overført til sameskolen i Hattfjelldal.⁵⁶ I skolereglementet fra 1910 fins verken opplysninger om forbud mot å tale samisk eller opplysninger om sanksjoner eller straff.⁵⁷ Det betyr at fornorskningen skjedde i stillhet og fordekt, unndratt den offentlige oppmerksomheten.

Runebomma fra Bindalen

I 1925 ble ei runebomme (gievrie) levert inn av samene Nils Mathias Nilsen Vesterfjell (1858-1936). Han hadde de siste par årene oppbevart tromma i ei klippehule i Granbostadfjellet i Bindal kommune.⁵⁸ Det skjedde mot betaling og etter stort press fra assistent Paul Egede Nissen ved Etnografisk museum, Universitetet i Oslo, som hadde oppsøkt Vesterfjell i samlerøyemed. Særlig i det sørsamiske området fantes runebommer i mange hushold, som ble brukt av familien for å få svar på ulike spørsmål.⁵⁹ Det var viktig å rådføre seg med tromma i dagliglivet, og derfor måtte den også fraktes mellom boplassene.

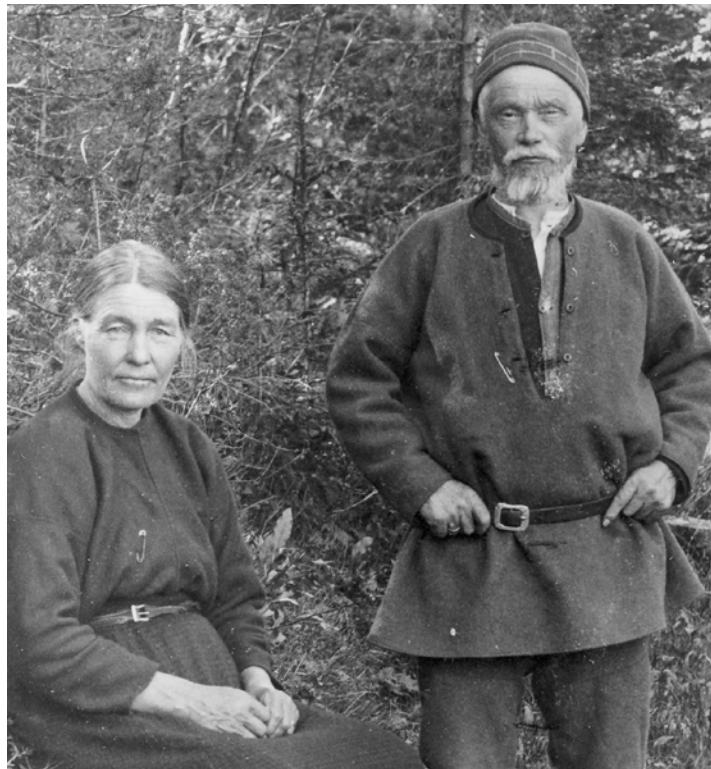
Nils Vesterfjell overtok tromma etter sin langt eldre bror, Nils Nilson (f. 1825), da han døde i 1908. Før dette hadde den samme runebommen gått i arv gjennom flere slektsledd fra 1700-tallet. Trolig hadde noen av de utsendte fra Finnemisjonen, som var til stede på de årvisse stevnene ved Majavatn, fått nyss om denne runebomma og varslet om dens eksistens. Dermed forsvant samenes mest betydningsfulle bindeledd til den urgamle mytologien fra området Majavatn-Bindal, sammen med en rekke andre gjenstander, også de samlet av Nissen, blant annet to osteformer, to melkeboller, en pulk, ulike plagg og et belte med amuletter.⁶⁰ Sekretær i Finnemisjonen, diakon Bertrand Nilsen, samlet dessuten flere hundre gjenstander fra samiske områder, som han overførte til Etnografisk museum. Blant annet ble en pulk (NFSA 2161) og skobånd (NFSA 2367) avlevert fra traktene rundt Majavatnet. Det viser at misjonen kunne operere som agenter for et nasjonalt museum i å dokumentere og anskaffe etnografisk materiale. De kom i direkte kontakt med samiske miljø, kunne opparbeide tillit og på den måten overtale samer til å utlevere unike bruksgjenstander. Det er ikke klart om dette var del av en nasjonal strategi for ytterligere å svekke de samiske miljøene. Uansett var misjonssamlinger preget av en bestemt form for selektivitet, og overlevering av magiske gjenstander fra samene ble tolket som et uttrykk for en reell vilje til å bryte med sin hedenske fortid.⁶¹

Finnemisjonen oppfattet utvilsomt samene i området som for lite kristnet, noe som blant annet kan sees i sammenheng med den samiske bruken av runebommer, som kan ha funnet sted i traktene fremdeles. Derfor var det svært viktig at runebomma i Bindalen ble fratatt samene, siden den holdt ved like animistiske troselementer som motarbeidet misjonens interesser. Eksistensen av en runebomme i det samiske miljøet var et tydelig bevis på mislykket kristning på 1700-tallet. Dessuten var runebomma per se et sterkt symbol fra hedensk tid, som Finnemisjonen hadde beslaglagt en masse under von Westens virksomme periode, og som det konsekvent gjaldt å nøytralisere virkningen av. Tidligere ble runebommer tvangsavlevert og gjerne brent, mens i 1920-årene kunne tvangen mildnes med en pengesum. I tillegg hadde det samiske miljøet i Øvre Vefsn og Namdalen organisert seg, noe som også samlet oppmerksomhet mot andre spørsmål enn de kristelige.

Som følge av den tidlige Finnemisjonens brutale kristning var det forbundet med vedvarende angst og redsel blant samene for å bli avslørt som brukere av runebommer. En episode fra indre Helgeland illustrerer dette tydelig. J. Schjelderup, første sokneprest i Hattfjelldal, varslet en gang i begynnelsen av 1860-åra at han ville oppsøke eieren av ei runebomme, en gammel same. Men vedkommende fikk greie på dette og «i forfærdelse over præstens komme» senket samene runebomma i en innsjø.⁶² Når runebomma fra Bindal måtte hensettes i en fjellhule i 1920-årene, er det et signal om den samme angsten for å bli avslørt. Innsamlingen av gjenstandsmaterialet i 1925, dels mot Nils Mathias Nilsen Vesterfjells vilje, kan derfor betraktes som en forlengelse av den aggressive fornorskningen som tok form på 1700-tallet. Storsamfunnets tilegnelse av

minoritetens materielle kultur innebærer utvilsomt et tap av identitet og selvrespekt for den underlegne. I dag er den omtalte runebomma utstilt i Norsk Folkemuseum, Oslo.

Nils Mathias Nilsen Westerfjell og hustru Serina Kristine Olea Olausdatter. I 1925 ble Westerfjell presset til å avlevere runebomma fra Bindalen til Norsk Etnografisk museum. Utlåner: Petter M. Fuglestad.

Avslutning

Det er all grunn til å stille seg kritisk til Finnemisjonens egne framstillinger, som idylliserer møter og samvær med samer, og som systematisk underslår negative samiske reaksjoner, følelser og motstand. Et stort kildemetodisk problem er mangelen på samtidige stemmer fra samiske miljø i området Majavatn-Bindal. De som er bevart, er stort sett de som viser en bejaende og aksepterende holdning til misjonens arbeid, og som dermed økte effekten av misjonens egen propaganda.

Samen Nils Mathias Nilsen Vesterfjell ønsket ikke å selge runebomma fra Bindal, men måtte gi etter for stort press. Kun fire år etter Lagercrantz's språkstudier ble altså den samme tromma avgitt til en utenforstående mot betaling. Dette viser en klar og tydelig motstand mot fornorskning midt i en periode staten mente samene var på veg til utryddelse. Det viser også at samenes reserverte atferd i høyeste grad var berettiget og at de var under meget sterk kulturell innflytelse.

Generelt representerer religiøse forestillinger seige mentale strukturer som det tar lang tid å bryte ned og erstatte med nye. Selv om kristningen av sørsamene hadde pågått i en periode over nærmere to hundre år, kunne animistiske elementer likevel ha bestått inn på 1900-tallet. Det viser at den sørsamiske kulturen i området Majavatn-Bindal må ha vært sterk og motstandsdyktig mot omfattende endringer, takket være tilhold og lang tids bruk av de øde fjellene mellom Børgfjell og kysten. Finnemisjonen hadde derfor et behov for å kontrollere samene, ved å føre manntall, arrangere misjonsstevner, bygge misjonshus, etablere internatskole, holde forkynnelser og kristelige samlinger samt ved å fjerne samiske artefakter fra området. Særlig måtte det gjelde en magisk gjenstand som ei runebomme. Fornorskning var det langsiktige resultatet av Finnemisjonens mange virksomheter, selv om misjonen selv ikke uttrykte dette i klartekst.

Sluttnoter og referanser

- 1 Jacobsen, Kjell (1995). *Gardshistorie for Grane. Vefsn Bygdebok* (Særbind, b III). (Mosjøen), 358.
- 2 Jacobsen, Kjell (1975). *Vefsn bygdebok. Overgangstid. Vefsnbygdene ca. 1820-1900* (Bind II). (Mosjøen).
- Elsvatn Leif (1994). «Stevneplassen ved Majavatn». I: *Far etter fedrane. Årbok for Vefsn museum*. (Mosjøen).
- 3 Jernsletten, Regnor (1991). «Trondheimslandsmøtet 1917 og samebevegelsen». I: *Åarjel-saemieh = Samer i sør* nr. 4.
- 4 Borgen, Peder (1997). *Samefolkets første landsmøte*. (Trondheim: Tapir).
- 5 Wiklund, Karl Bernhard (1908). *De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid*. (Almqvist & Wiksells boktryckeri- a-b.), 15.
- 6 Vorren, Ørnulf (1986). *Reindrift og nomadisme i Helgeland*. (Bind I). (Tromsø: Tromsø museum, Universitetsmuseet), 45 ff.
- 7 Matteus 28,19-20, Markus 16,15, henholdsvis s. 1129 og s. 1157. Den hellige skrift Bibelen. Det gamle og nye testamentet. (Oslo: Bibelselskapet 2011).
- 8 Brock, Peggy (2010). «An indigenous view of missionaries: Arthur Wellington Clah and Missionaries on the north-west coast of Canada». I: Grimshaw, P. and A. May (eds.) *Missionaries, indigenous peoples and cultural exchange*. (Sussex Academic Press), 67.
- 9 Bl.a. Debnath, Mrinal (2012) «The invisible agenda: civilising mission or missionising civilization». I: *The international Journal of Human Rights* 16, No. 3, 461-473.
- 10 Brock (2010), 67.
- 11 Gullestad, Marianne (2007). *Misjonsbilder. Bidrag til norsk selvforståelse*. (Oslo: Universitetsforlaget), 64.
- 12 Steen, Adolf (1963). *Finnemisjonen 75 år*. (Trondheim: Norges finnemisjonselskap), 12.
- 13 Ryymin, Teemu (2008). «Misjon i Sameland». I: Nilsen, Hilde (red.) «Til jorden ender». Fortellinger om norsk misjon. (Bergen: Bergens museums skrifter nr. 23, 42.
- 14 Forfang Anders (1920) *Norsk Finnemisjons historie*. (Trondhjem: Norsk Finnemisjons Forlag.), 26.
- 15 Ryymin (2008), 38.
- 16 Forfang (1920), 20 f.
- 17 Forfang (1920), 27.
- 18 Forfang (1920), 57.
- 19 Steen (1963), 36.
- 20 Lye, Jorunn (1997). «Samemisjonen 1888-1925 i et organisasjonshistorisk perspektiv». I: Bjørn-Petter Finstad, Lars Ivar Hansen, Henry Minde, Einar Niemi, Hallvard Tjelmeland (red.): *Stat, religion, etnisitet: rapport fra Skibotn-konferansen 27.-29. mai 1996*. (Tromsø: Skriftserie – nr. 4. Sámi dutkamiid guovddáš/ Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø), 135.
- 21 Lye (1997), 131.
- 22 Steen (1963), 105.
- 23 Steen (1963), 39.
- 24 Steen (1963), 11.
- 25 Ryymin (2008), 38.
- 26 Gullestad (2007), 24.
- 27 Forfang (1920), 99f.
- 28 Privatarkiv nr. 69, Norges samemisjon 138, SA i Tromsø.
- 29 Devik, Bjørn Arnfinn (1980). *Sameskolen i Havika 1910-1951. Et tidsskifte i sørsamenes kulturreising*. (Tromsø: Tromsø museum, Universitetet i Tromsø), 26.
- 30 Devik (1980), 25.
- 31 Brock (2010), 67.
- 32 Steen (1963), 121.
- 33 Devik (1980), 31.
- 34 Forfang (1920), 61.
- 35 Steen (1963), 154.

- 36 Høvdning, Einar (1958), viser til «Een kort Beskrivelse over Brønøe Prestegjæld i Nordlandene» av sogneprest Jacob Hersleb i 1723. Helgelandske beskrivelser fra 1700-tallet. Av Fogd Peder Brock Angell og prost Morten Sommer (Brønnøysunds Avis' Trykkeri), 65.
- 37 Steen (1963), 124.
- 38 Johansen, Anders (2007). «Oppdagelsesreise». I: *Norsk medietidsskrift*. Nr. 04. (Oslo: Universitetsforlaget), 367 ff.
- 39 Se f.eks. Olsen, Ørjan (1915). Til Jeniseis kilder: den norske Sibirie-ekspeditions reise 1914. (Kristiania: Cappelen).
- 40 Lagercrantz, Eliel (1950). *Laulava lappi. Tuntu-rinkävijän ja tutkijan elämyksiä ja mietteitä*. Werner Söderström Osak eyhtiön. Kirjapainossa Porvoossa. Deler av kap.: Etelä-lapin haaveileva kallinsa. Kesäidylli 1921, s. 189-205 Porvoo Söderström. (Oversatt av Inkeri Laitinen, Nesna.), 189-205.
- 41 Johansen (2007), 364.
- 42 Bl. a. Ryymin (2008), 40. Forfang (1920), 119. Nilsen, Bertrand. M. (1927). Småtrekk fra samenes liv. (Trondhjem: Norges Finnemisjonselskaps Forlag), 8.
- 43 Nilsen (1927), 73 ff.
- 44 Nilsen (1927), 8.
- 45 Steen (1963), 87 f., viser til Peder Johnsen Vestereffells brev.
- 46 Se bl.a. Nilsen (1927), 77.
- 47 Forfang (1920), 57 ff.
- 48 Johansen (2007), 36.
- 49 Strompdal, Knut (2009). *Samane i helg og yrkje*. (Hattfjeldal: Sijti Jarng), 5 ff.
- 50 Bl.a. (Forfang 1920), 49.
- 51 Jernsletten, Jorunn (2009). *Bissie dajve. Relasjoner mellom folk og landskap i Voengel-Njaarke sijte*. (Dr. avhandling. Universitetet i Tromsø), 39.
- 52 Forfang (1920), 87.
- 53 Devik (1980), 66.
- 54 Johansen, Siri Broch (2015). *Elsa Laula Renberg. Samefolkets store Minerva*. (Karasjok), 85.
- 55 <http://skuvla.info/skolehist/westfjell-tn.htm> (lest 6.4. 2016).
- 56 Devik (1980), 9.
- 57 Devik (1980), 85.
- 58 Viser til notat forfattet av assistent Paul Egede Nissen. Bjørklund, Ivar (1997). «Bindalstromma». I: *Ottar nr. 4: Noaidier og trommer: samiske religiøse tradisjoner fra vår nære fortid*. (Tromsø: Tromsø museum, Universitetet i Tromsø), 9.
- 59 Westman, Anna (2005). «Den heliga trumman. » I: Kroik, Å.V. (red.) *Efter förfädernas sed. Om samisk religion*. (Göteborg: Boska – Föreningen för bevarande av samisk kultur och medicin), 68.
- 60 <https://digitaltmuseum.no/search?query=paul%20egede%20nissen> (lest 7.4. 2016).
- 61 Nielssen, Hilde (2007). «Til Jordens ender. Om hvordan verden ble brakt til Norge og omvendt på etnografiske utstillinger i misjonsregi». I: *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 18 nr. 3-4, 199.
- 62 Steen, Adolf (1960). *To runeommer*. (Kristiansand S.), 7.